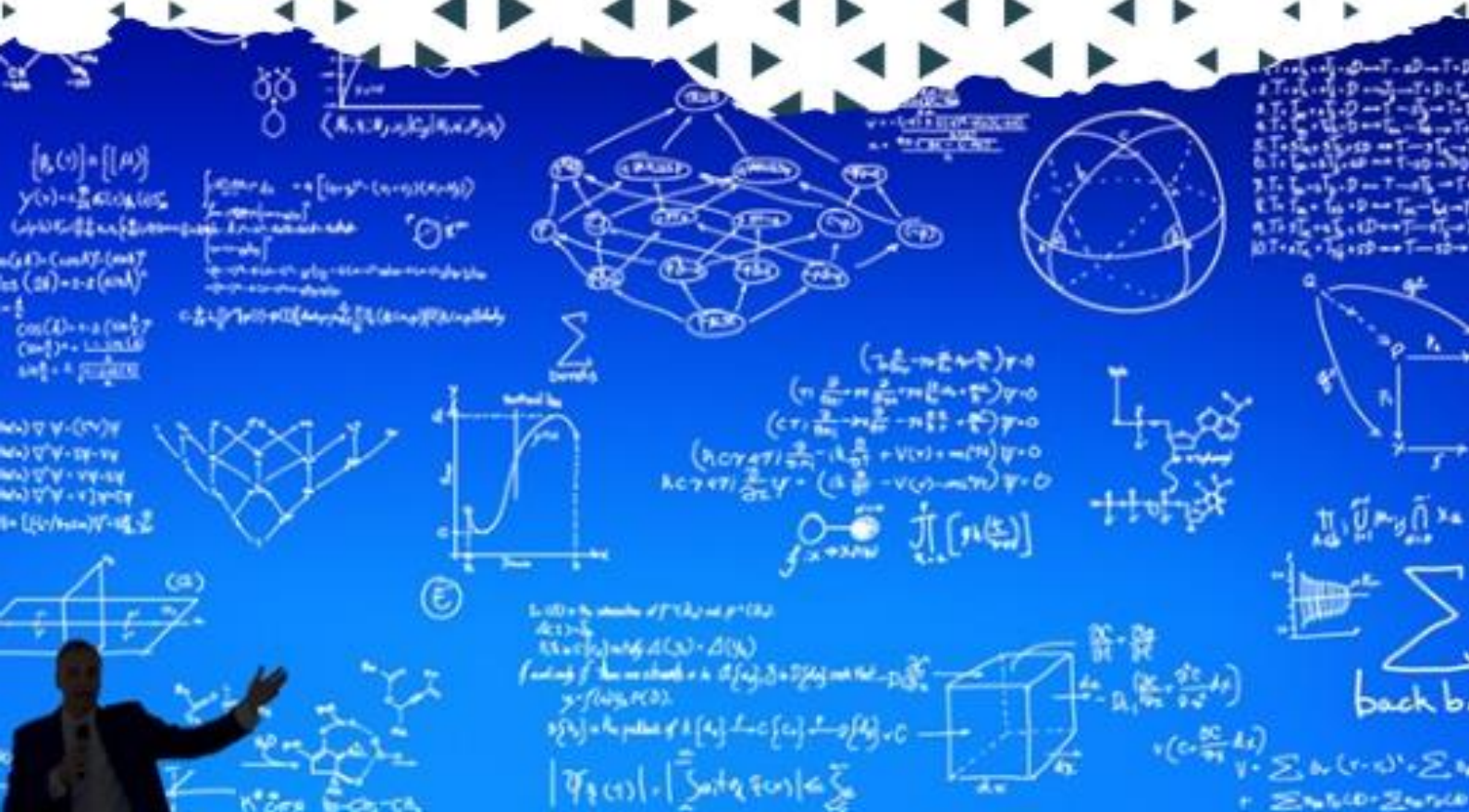

ZAMONAVIY ILM-FAN VA TA'LIM: MUAMMO VA YECHIMLAR ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

Google Scholar doi zenodo OpenAIRE

+998945668868

<https://innoworld.net>

2024

**70-80-YILLAR SHE'RIYATIDA SAN'ATNING MOHIYATI, VAZIFALARI
HAQIDAGI SHE'RLAR KO'LAMINING ORTIB BORISHI VA SABABLARI****Maxmudov Sardorbek****Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi**

Annotatsiya: 70–80-yillardagi o'zbek she'riyatida san'atning mohiyati va vazifalariga bag'ishlangan she'rlar keng tarqalgan. Ushbu davr ijodkorlari ijtimoiy va falsafiy mavzularni yangi qirralarda yoritib, she'riyatga yangi yo'nalishlar kiritdilar. Ayniqsa, Rauf Parfi, Usmon Azim, Shavkat Rahmon va Xurshid Davron kabi shoirlar ijodida san'atning inson qalbi va jamiyatdagi o'rni va ahamiyati falsafiy qarashlar bilan tadqiq etilgan. Maqolada shoirlarning she'rlarida ilhom, fidokorlik va ijodiy erkinlik tushunchalari tahlil qilingan. San'atning asosiy vazifasi inson qalbini yangilash, uni ruhiy va ma'naviy yuksalishga yetaklashdan iborat ekanligi ta'kidlangan. Maqola mazkur davr she'riyatining eng muhim jihatlarini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: 70–80-yillar she'riyati, san'at mohiyati, ijodiy erkinlik, falsafiy she'riyat, Rauf Parfi, Usmon Azim, Shavkat Rahmon, san'at vazifalari, inson qalbi, ilhom.

Аннотация: В узбекской поэзии 70–80-х годов широко освещалась тема сущности и задач искусства. Поэты этого периода по-новому осмыслили социальные и философские вопросы, привнеся в поэзию новые направления. Особенно выделяются работы таких поэтов, как Рауф Парфи, Усмон Азим, Шавкат Рахмон и Хуршид Даврон, в которых исследуется роль и значение искусства в жизни человека и общества через философские взгляды. В статье анализируются понятия вдохновения, самопожертвования и творческой свободы в их произведениях. Отмечается, что главная задача искусства — обновление человеческого сердца, его духовное и моральное возвышение. Статья направлена на раскрытие ключевых аспектов поэзии данного периода.

Ключевые слова: Поэзия 70–80-х годов, сущность искусства, творческая свобода, философская поэзия, Рауф Парфи, Усмон Азим, Шавкат Рахмон, задачи искусства, сердце человека, вдохновение.

Abstract: The Uzbek poetry of the 1970s and 1980s extensively explored the essence and functions of art. Poets of this period reinterpreted social and philosophical themes, introducing new directions into poetry. The works of poets such as Rauf Parfi, Usmon Azim, Shavkat Rahmon, and Khurshid Davron stand out, delving into the role and significance of art in human life and society through philosophical perspectives. This article analyzes concepts like inspiration, dedication, and creative freedom in their works. It

emphasizes that the primary purpose of art is to renew the human soul and guide it towards spiritual and moral growth. The article aims to reveal the key aspects of the poetry of this era.

Keywords: Poetry of the 1970s–1980s, essence of art, creative freedom, philosophical poetry, Rauf Parfi, Usmon Azim, Shavkat Rahmon, functions of art, human soul, inspiration.

70-80-yillar she'riyatida san'atning mohiyati, vazifalari haqida yozilgan she'rlarning ham ko'lami ancha kengaydi. Ushbu davrdagi ijodkorlarning she'riyatdagi tutgan yo'llari, aytgan so'zlari o'zidan oldingi salaflaridan o'zga edi. No'mon Rahimjonov Rauf Parfi ijodi haqida "shoir asarlarining ijtimoiy falsafiy mag'zi she'riyatimizda yangi yo'nalish edi"⁴ degan ilmiy tezisni olg'a suradi. Jumladan bu davr ijodkorlari orasida X. Davron, Sh. Rahmon, U. Azim lirikasida ham shunday o'zgachalikni yaqqol kuzatamiz. U. Hamdam "Yangi insonning qalb tebranishlarini aks ettirish talabi she'riyatdan shunga mos o'zgarishlarni taqozo etgan"ini¹ aytadi. Har jabhada o'z rivojini topgan san'at sohalari orasida she'riyat ham o'z imkoniyatlarini, ifoda shakllarini, mavzu ko'laminani anchagina kengaytirdi. San'at mavzusi orasida san'at mohiyati va vazifalari haqidagi she'rlarning ham ko'lami anchagina kengaydi. Rauf Parfi "She'riyat" nomli she'rda shunday yozadi:

Dilu jon o'rtanar, dil orom izlar,
Ilhomning pichog'i sanchilar butkul.
Lovullab yonmoqda oylar, yulduzlar,
Orzumning quyoshi bo'lmoqdadir kul.

Birinchi misrada lirik subyektning o'rtanayotgani va bunga orom izlayotganini ko'ramiz. Bir qarashda oddiy narsadek tuyiladi. Ammo ruhan o'rtanishlar quchog'ida buyuk she'rlar tug'iladi va bu fikrimizni ikkinchi misra bilan dalillab o'tsak. Ilhom pichog'ini bag'riga butkul sanchgan ijodkor ko'z o'ngida oy va yulduzlar, butun koinot uning hukmida bo'ladi va ular ham shoir kabi yonadi. Bu yong'in qa'ridan olovli she'r tug'iladi. Usmon Azimda buning ta'rifi o'zgacha, to'lqinlar to'fonga aylanib, kemani u yoqdan bu yoqqa chaypaganidek kitobxon ko'nglini ham to'fonlar domiga tashlaydi:

Tong titraydi kech kuzakning quchog'ida,
Yulduzlarni o'chirmoqda gulgun shafaq.
Jonim, qalbim she'riyatning pichog'ida...
Zamin – tilsim, osmon– tilsim... she'r– beshafqat!

U. Azim she'riyatida o'ktamlik va tetik ruh mavjud. Shoirning jo'shqin ehtiroslarga yo'g'rilgan ushbu she'ri. Zamin – tilsim, osmon – tilsim... she'r beshafqat – satrlari bilan boshlanuvchi tamomila o'ziga xos bir shiddatda yozilgan she'r uni, shubhasiz, dolg'ali shoir sifatida e'tirof

⁴ Hamdam U. Yangi o'zbek she'riyati. – T.: Adib, 2012. – B. 9.

toptirdi. O'sha she'rdagi: "Qiynoq, senga bo'lsin sharaf!" satri va eng so'nggi: "Bu dunyoni sirga ko'mib yashash kerak, Qalbgga sanchib she'riyatning pichog'ini!" misralari uning hayot a'moli, she'riyatning bosh mayog'idek tasavvurni barqaror qiladi. Haqiqatan ham, kech kuzak – ko'hna adabiyotimiz, she'riyatimiz bag'rida otayotgan tong misoli o'ng-u so'lga alanglab yangi, navqiron she'riy nafas paydo bo'layotgan edi. Tabiatda ko'ringanidek charog'on yulduz, ya'ni, she'r ustozlari fonuslaridan yorug'roq, ularni o'chirmoqqa, o'zinikini tasdiq etmoqqa qodir sarkash ruh yal-yal yonib paydo bo'layotgan shafaq kabi qizg'in, otash nafasi ila kirib kelayotgan edi. Uning shiori qiynoq, ya'ni, o'zini izlash, "qalbgga pichoq sanchib" – uni beayov titib, o'zlikni ifoda etmoq, muttasil hayratlar uyg'otib, dunyoni sir-u sinoatga ko'mib yashamoq edi. Shundan bo'lsa kerak, nazarimda uning she'rlaridan doim yoshlik ufurib turadi. Shavkat Rahmonning "San'at" nomli she'rida esa butkul o'zgachalikni ko'ramiz:

Sodiq qoldim tabiatimga,
yashamadim yuz xil turlanib –
ko'rgan edim bir paytlari
himoyasiz atirgullarni.
Garchi gullar ko'rkini to'kib,
qovjiratib, to'zg'itsa-da, kuz
atirgullar ichiga o'tkir
pichoqlarni joylayman hanuz.

She'rning ilk misrasini o'qib kitobxonda shoir nega ta'kidlab aytmoqda tabiatiga sodiq qolganligini, degan savol tug'iladi nazarimizda. Sababi ushbu davrda ham mustamlakachilik ko'lankasi hanuz boshimizdan ko'tarilmagan edi. Buyurtma she'rlar, tazyiqlar, umuman, adabiyotni siyosat qolipiga solish va undan chiqarmaslikka harakat qilishlar davom etib kelayotgan palla edi. Ammo chin shoir siyosat qolipiga tushmaydi, chirkin va yolg'on siyosat uchun bo'yin egmaydi. Uning ichidagi erk ijod namunalarida o'z ifodasini topadi va bu erkni atrofiga ham taratadi. Shavkat Rahmon ruhiyatida ham chin erkni sog'inish hissi tinchlik bermasdi va bu hislarini she'rlaridagi misralarga jo qiladi. Shoir o'z e'tiqodi bilan yashaydi va bu e'tiqodidan "siyosiy majburiyat" sabab voz kechmaydi. She'rlarida qalamga olayotgan san'at mohiyati haqida gap ketsa, uning o'z pozitsiyasi aniq va shu qatori biz obyekt qilib olgan shoirlarning ham shunday o'z o'rinlari mavjud. Shu sababli ham she'rlarida o'z badiiy-falsafiy qarashlarini baralla ayta olganlar. Sh.Rahmonning she'rini tahlil qilayotganda bir paytlari himoyasiz atirgullarni ko'rganligini va ularning ko'rkini kuz qovjiratib xazon kabi to'zg'itsa-da, shoir ularning ichiga o'tkir pichog'ini joylab qo'yayotganini aytadi. Albatta bu yerda ramziylik bor. Ramziylik shundaki, kuz bu qulash arafasiga kelib qolgan chirkin siyosat ramzi. U xazon kabi to'kayotgan yaproqlar 70-yillargacha bo'lgan she'riyati edi,

nazarimizda. Ammo shoir bu kuzak har bir yaproqning ildizlarini quritib qo'yishiga yo'l qo'ymaydi. U o'z ijodi bilan mafkura qurboni bo'lgan she'riyatimizni yana o'z o'rniga qaytishiga salmoqli hissa qo'shgan shoirlardan biridir. Aynan san'atning mohiyati ham shu emasmi. Asl mohiyat qolib yolg'on mafkuralarga yo'rg'alagan adabiyotning tomirlarini hasharotlar allaqachonlar kemirib bo'lgan edi. Buni anglagan shoir bu siyosat, bu mafkuraning o'rnini kuzdan topadi. Ular yo'naltirayotgan yo'riqlariga ortiq yurmasliklarini va bunga qarshi o'z xanjarlari, ya'ni, she'rlari bilan kurashishini aytadi. Uning "She'riyat" nomli she'ri esa yuqorida keltirgan she'rimizning mantiqiy davomidek go'yo:

She'riyat biz seni aldadik,
 ko'pincha avradik, xo'rladik.
 Vaslingga yetishdik nihoyat,
 qizargan ko'zlaring ko'rmadik.
 She'riyat,
 xalajruh parizod,
 uchdingmi, ko'ndingmi yolg'onga:
 uchdingmi kichkina dunyoga,
 ko'ndingmi kundalik yovg'onga.
 Sen - hirslar,
 tamalar qurboni,
 o'zingni har kimga to'shaysan,
 parimas,
 anjirday ezilgan
 bir sho'rlik ayolga o'xshaysan...

Yuqorida keltirgan fikrlarimizning davomi o'laroq she'riyatning umuman adabiyotning qanchalar bo'g'iqli va siquvli davrlarda qolganligini va shoir xuddi insonga murojaat qilgandek she'riyatga murojaat qilayotganini ko'ramiz. Shoir she'rning birinchi misrasini iqrori bilan boshlaydi. Bu iqror shunday iqrorki, o'zidan oldingi salafining ich-etini yemirib kelgan og'riqli dardlarning iqrori edi. She'riyatni xalajruh parizoda qiyofasida ko'radi ijodkor. Chunki erkinlik bo'lmasa, harakatlar siquvlardan iborat bo'lsa, shoir o'z izlagan haqiqatini unutadi-da, boshqa so'qmoqlarga mahkum etiladi. Bu so'qmoqlar ularni yo'llaridan, maqsadlaridan adashtirishi mumkin. Shu sababdan ham she'riyatni anjirday ezilgan bir sho'rlik ayolga o'xshatadi. Hammasining boshida qamchi o'ynatayotgan siyosat esa buni o'zi uchun qurol qiladi. Xalqning, millatning ko'zlarini go'zal aldov bilan boylaydi. Shu narsalarni teran his qilgan Sh. Rahmon she'rining davomida shunday yozadi:

Entikib so'ylaysan shamolga:
 orzular chechagi so'ldi, deb,
 burdi yo'q kimsalar qo'lida

bag'ri qon,
bag'ri qon bo'ldi, deb.⁵

Shoir ichida uzoq saqlanib kelgan dardlarini tushiradi qog'ozga va bu bejiz emas. Axir qanchadan-qancha ijodkorlarning muhabbat haqida yozgan she'rlari uchun ham bo'yningga davlat xoini degan jazo bilan surgunlarga jo'natilmaganmide? Shoirning aybi o'z hislarini, muhabbatini qog'ozga tushirganidami? Ushbu misralarni o'qiyapman-u Shukrulloning "Kafansiz ko'milganlar" romani xayolimda charx urib aylanyapti. Shukrullo ham shoir aytgandek burdi yo'q kimsalar qo'lida xor-u zorlikka yuz tutmaganmide. Sh.Rahmon shu dardlarni teran his qiladi. She'riyatning qanchalar oyoq osti bo'lganligi she'riyatninggina emas shoirning-da bag'rini qon qiladi. Shoir so'nggi misralarda she'riyatning ko'zlariga qarash og'irligini aytadi; o'zi har kecha-kunduz birga bo'lgan, bor o'y-kechinmalarini u bilan bo'lishgani holda uning ko'zlariga boqishdan chuqur dard his qiladi va she'riyat va zo'rlangan go'zallik so'zlarini ma'nodosh (sinonim) qo'llaydi. Bu mustabid tuzumning chuqur yarasi edi.

Rauf Parfi, Usmon Azim she'rlarida she'r tug'ilishi, ilhom onlaridagi hislarning betakror shakllarini ko'rsak, X. Davron, Sh. Rahmon she'rlarida bir oz tushkun kayfiyatni his qilamiz. Ammo bu mavzuda har bir shoir o'z qalbidagi hissiyotlaridan kelib chiqib she'r bitadi va shunga ko'ra anglanayotgan mohiyat ham bir-biridan farq qiladi. Ammo barchasida ko'ngilning tub-tubida yashayotgan asliyat tomon borishga, haqni topishga, botildan haqni ajratishga bo'lgan hislar, san'atkorning ijod onidagi kechinmalar quchog'idagi holatlari bir-biriga juda ham o'xshash. Yuqoridagi she'rlarni tahlil qilish jarayonida san'atning mohiyati shu kungacha she'riyat qay chig'iriqlardan o'tganligi-yu, ijodkor qalbida qanday tuyg'ularni jonlantirganligining guvohi bo'ldik. Demak san'atning mohiyatidan shoirlar faqatgina haqni va o'zlikni topish emas, balki u bosib kelgan yo'l, siquvlar, shaklning mazmunga bo'ysundirilishi kabi masalalarning-da mohiyatiga yetishga urinadilar va anglanimiz bu mavzuning ommalashuvida san'atkor san'atning mohiyatini anglash orqali o'zligini anglaydi. O'zligini anglaganda esa yuqoridagidek san'at mohiyatining turli jabhalarida erkin qalam tebratadi.

Usmon Azim she'rlarini kuzatar ekanmiz san'atning qay darajada bashariyat hayotida muhim ahamiyat kasb etishini anglagandek bo'lamiz. San'atning mohiyati tomon borishga harakat qildig-u, uning bajarayotgan vazifasini unuttik. Bu vazifaning nima ekanligini U. Azim she'rlarida tahlil qilsak. U. Azim she'riyatidagi keng mavzulardan biri san'at sohalari haqida yozilgan she'rlar va u yerda o'sha san'at sohasi nima vazifa bajarayotganini anglaysan kishi.

⁵ Shavkat Rahmon. Abadiyat oralab. – T.: Movarounnahr, 2012. – B. 79

Bu yerda o'zlari uchun yig'lamas.
Bu yerda yig'latar birovning dardi.
Bu yerda birovning dardi muqaddas,
Bu yerda tabarruk o'zganing qadri.⁶

Ushbu "Teatr" nomli she'ring birinchi bandiyoq odamni ajablantiradi. Insonga begonlashib borayotgan tuyg'ularni yodimizga solgandek bo'ladi. Begona uchun yig'lash, begonaning g'amidan chuqur qayg'uga tushish, o'zga insonni qadrlash degan mudroq bosgan muqaddas tuyg'ularimizni qayta uyg'otadi go'yo. U. Azim u yerda dunyo o'z bo'yini o'lchashini va orqaga qaytdimmi yo ketdim olg'a? degan savollarga javob topadi, degan qarashini singdiradi va dunyo o'tkinchiligini chuqur his qilgan holda teatrdan – san'atdan taskin topishga urinadi ijodkor:

Yolg'onchi dunyoning yolg'onlaridan,
Tanim muzlaganda tugaru sabrim,
Teatr, yo haq, deb senga kelurman –
Meni yondiraqol birovning dardi!

Anglaganimiz shu bo'ldiki, inson san'atdan uzoqlashgan sari diydasi qotadi va o'zini yolg'iz his qila boshlaganda san'atga yaqinlasha boshlaydi, o'zligiga, asliga qaytishni istaydi va o'zganing dardidan qalbi larzaga keladi. Bu esa san'atning vazifasi. Inson qalbi qayta yaraladi, poklanadi. San'atning asl vazifasi ham shunda; inson qalbini qayta yarata olgan san'at haqiqiy san'atdir. Uning jozibasi inson qalbiga ham ko'chadi. Demak san'at o'z vazifasini bajargan bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Hamdam U. Yangi o'zbek she'riyati. – T.: Adib, 2012.
2. Shavkat Rahmon. Abadiyat oralab. – T.: Movarounnahr, 2012.
3. Usmon Azim. Tanlangan asarlar. I jild. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016.

⁶ Usmon Azim. Tanlangan asarlar. I jild. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. – B. 183.